

УДК 947(477.87)"18/19"

UDC

DOI: 10.17223/18572685/47/13

РУСОФІЛЬСТВО НА ЗАКАРПАТТІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ГЕНЕЗА, РОЗВИТОК ТА ІДЕОЛОГІЯ

Р.І. Майор

Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник
Україна, 32300, Хмельницька область, м. Кам'янець-Подільський,
вул. Іоанно-Предтечинська, 2
E-mail: major.r@mail.ru

Авторское резюме

Проаналізовано основні причини виникнення та інституційний розвиток русофільської течії в Закарпатті, розглянуто ідеологію, політичну та культурно-просвітницьку діяльність русофілів у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Русофільство включало в себе мовно-літературну, етно-національну й політичну складові, а ці поняття є різними за суттю і ототожнювати їх не слід. В історіографії для позначення досліджуваного феномену використовуються терміни «русофільство», «москвофільство», рідше «старорусинство». На нашу думку, русофільство є ширшим поняттям від москвофільства, яке зрештою й виникло на основі першого. Інколи дані поняття ототожнюють, однак, даний феномен на Закарпатті в ХІХ ст. правомірніше називати русофільською течією (рухом), а на зламі ХІХ–ХХ ст. – москвофільською, так як в цей час відбувся процес трансформації русофільства (панрусизму) в москвофільство (власне чітку проросійську орієнтацію).

Ключові слова: русофільство, українці, мова, Закарпаття, А. Добрянський, І. Раковський.

РУСОФИЛЬСТВО НА ЗАКАРПАТЬЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX в.: ЗАРОЖДЕНИЕ, РАЗВИТИЕ И ИДЕОЛОГИЯ

Р.И. Майор

Каменец-Подольский государственный исторический
музей-заповедник

Украина, 32300, Хмельницкая область, г. Каменец-Подольский,
ул. Иоанно-Предтечинская, 2
E-mail: major.r@mail.ru

Авторское резюме

Проанализированы основные причины возникновения русофильского течения на Закарпатье и его институционального развития. Отображены идеология, политическая и культурно-просветительская деятельность русофилов во второй половине XIX – начале XX в. Русофильство включает в себя культурно-литературную, этнонациональную и политическую составляющие, а эти понятия различны по сути, и отождествлять их не следует. В историографии для обозначения исследуемого феномена используют термины «русофильство», «москвофильство», реже – «старорусинство». По нашему мнению, русофильство является более широким понятием, нежели москвофильство, которое в конце концов и произошло на основе первого. Иногда эти понятия отождествляют, однако данный феномен на Закарпатье в XIX в. правомернее называть русофильским течением (движением), а на рубеже XIX–XX вв. – москвофильским, так как в то время произошел процесс трансформации русофильства (панрусизма) в москвофильство (собственно четкую пророссийскую ориентацию).

Ключевые слова: русофилы, украинцы, язык, Закарпатье, А. Добрянский, И. Раковский.

RUSSOPHILIA IN TRANSCARPATHIA IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES: ORIGINS, DEVELOPMENT AND IDEOLOGY

R.I. Mayor

Kamianets-Podilsky State Historical Museum-Preserve
2 Ioanno-Predtechinskaya Street, Kamianets-Podilskyi, 32300, Ukraine
E-mail: major.r@mail.ru

Abstract

The article analyses the main causes and institutional development of Russophilia in Transcarpathia. The author discusses the ideology, political, cultural and educational activities of Russophiles in the second half of the 19th – early 20th centuries. Russophilia includes linguistic, literary, ethno-national and political components, however, these concepts are different and should not be confused. To describe the phenomenon under analysis historiography uses the terms “Russophilia”, “Moscophilia” and “Starorusynstvo”. The author believes that Russophilia is wider than Moscophilia, which eventually arose from the former. Sometimes these concepts are identified, however, in Transcarpathia in the nineteenth century it should be called Russophilia, and at the turn of the twentieth century – Moscophilia, since that time demonstrated the process of transformation of Russophilia (Panrusyzm) to Moscophilia (a clear pro-Russian orientation).

Keywords: Russophiles, Ukrainians, language, Transcarpathia, A. Dobriansky, I. Rakowski.

У процесі національного пробудження українців Закарпаття в середині XIX ст. у краї зародилося русофільство – мовно-літературна й суспільно-політична течія (рух), представники якої обстоювали ідею про існування «русского народа», до складу якого зараховували українців, білорусів і росіян, а пізніше прямо визнавали українців росіянами, стояли на позиціях перетворення російської мови на літературну для всього українського народу. Упродовж 1850 – початку 1870-х рр. русофіли займали провідне місце у культурному та суспільно-політичному житті українців. Та, якщо проблемі русофільського руху в Галичині та Буковині присвячено чимало досліджень (як окремих наукових статей, так і ґрунтовних монографічних праць, дисертацій),

то на теренах Закарпаття до сьогодні він залишається одним із найменш досліджених явищ в українській та зарубіжній історіографії. Окремі аспекти даної проблеми на фоні більш ширших історичних явищ і процесів розглядалися у працях В.М. Гнатюка (Гнатюк 1916), М.Ю. Кашки (Кашка 2008), В.В. Маркуся (Маркус 1994), В.І. Падяка (Падяк 2006), С. Папа (Пап 2003), В.І. Шандора (Шандор 1992) та інших вчених, і лише невелика частина науковців присвятила даному питанню окремі розвідки Ю. Бача (Бача 1961; 1994), Г.М. Стрипський (Стрипський 2008).

Мета статті – проаналізувати основні причини виникнення русофільства в Закарпатті, його розвиток та інституційну базу, становлення та еволюцію ідеологічної платформи русофілів, розглянути місце і роль русофільської течії у суспільно-політичному русі українців упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Сьогодні в історіографії існують різні погляди щодо датування часу зародження русофільства в Закарпатті. Одні вчені датують даний процес кінцем ХVІІІ – початком ХІХ ст., інші – 1820–1840-ми чи 1850-ми рр. (Кореспонденція 1905: ХLVІІ; Гнатюк 1915; Мишанич 1992: 7; Шандор 1992: 131; Тіхий 1996: 154; Стрипський 2008: 265). На нашу думку, русофільство як мовно-літературний напрям зародилося у 1850-х рр. після ліквідації «Руського округу». Воно проявлялося у пропаганді та вживанні інтелігенцією (духовною та світською) російської мови й прагненні запровадити її як літературну для українського населення. Основну роль у становленні русофільської течії відіграли греко-католицький священник І.І. Раковський та громадсько-політичний діяч А.І. Добрянський. У 1860 – на початку 1870-х рр. зі становленням ідеологічної та інституційної бази русофільського руху, проведенням русофілами політичної діяльності, відбулася його трансформація у впливову суспільно-політичну течію. Соціальну базу русофільської течії в Закарпатті, як і в Галичині, становило греко-католицьке духовенство та невелика частина світської інтелігенції (Изъ Мармороса 1864; І.Ч. 1886; Сухий 2003: 121).

Беручи до уваги доробок вітчизняної та зарубіжної історіографії у вивченні порушеної автором проблеми, а також аналіз широкої джерельної бази та національно-політичної ситуації у Центрально-Східній Європі у ХІХ ст. вважаємо, що існували такі причини виникнення і поширення русофільства в Закарпатті:

еміграція провідних представників закарпатської інтелігенції до Російської імперії у першій половині ХІХ ст. та підтримка ними зв'язку з рідним краєм, що сприяло збільшенню там зацікавленості Росією, її культурою, мовою та літературою (Драгоманов 1895; Маркус 1994:

10; Філіна 2011: 11);

придушення російськими військами угорської революції 1849 р. Воно яскраво продемонструвало українцям військову могутність російського імператора («московського царя») та слабкість австрійського цісаря. У зв'язку з цим у свідомості закарпатців сформувалася думка, що лише Росія зможе допомогти їм у боротьбі проти Угорщини, а відтак почала асоціюватися у них з надією на «порятунок». Так в той час Росію сприймали не лише українці, але й чехи та інші слов'яни (Драгоманов 1895; Пап 2003: 464);

москвофільська пропаганда, здійснювана російською владою та її представниками;

відсутність незалежної Української держави та проведенням угорською владою політики мадяризації українців;

низький рівень етнонаціональної самосвідомості в більшій частини української інтелігенції.

З 1850-х по 1871 р. русофільство відігравало домінуючу роль в українському русі у краї (Гнатюк 1916: 46; Žegus 1965: 57; Маєр 1968: 55; Пап 2003: 403;). За словами Г. Стрипського, якщо в Галичині на бік москвофільства перейшла лише частина українців, то в Закарпатті москвофільські погляди стали виключно панівними (йдеться про світську та духовну інтелігенцію, а не селян. – *Р.М.*). Практично кожен представник української інтелігенції, яка майже виключно складалася із священників, став москвофілом (Стрипський 2008: 265). Стрижнем ідеологічної платформи цього руху були, по-перше, постулат про етно-національну єдність українців, росіян та білорусів, які нібито утворюють єдиний «русский народ», чи визнання українців частиною російського народу, і, по-друге, прийняття російської мови літературною мовою українців. Найбільш розгорнуте теоретичне обґрунтування русофільської національної концепції дав А. Добрянський. В одній зі своїх праць він зазначав: «Тримільйонний народ наш русскій, який живе під австрійським скіпетром, є частиною одного і того ж народу русского, мало-, біло- і великорусского, має одну з ним історію, одні перекази, одну літературу і звичаї народні; звідси випливають причини і умови повної національної єдності з цілим народом русским...» (Проект политической 1871: 9–10). Зауважимо, що мова тут не йшла про визнання українців росіянами (що власне відображає сутність москвофільської концепції), оскільки як перші, так і другі визнавалися автором складовими частинами значно ширшого поняття – «русского» народу. А тому термін «русскій» не слід ототожнювати з словом «російський» («великоруський»), оскільки вони не були синонімами. А. Добрянський у межах «русского» народу виділяв три спільноти: малоруську (українську), білоруську та великоруську (російську). Отже,

для русофільської концепції А. Добрянського характерний двоступеневий рівень ідентичності: перший – регіональний (український, білоруський, російський) й другий – загальнонаціональний, якому іманентна панрусська (в межах всього східнослов'янського простору) національна ідентичність. Упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у середовищі русофілів існували істотні національно-світоглядні розбіжності у баченні цієї проблеми, що поступово (в 1890-х рр. (Світлик 2011: 289)) зумовило трансформацію русофільства (для якого була характерна панрусська національна ідентичність) у москвофільство (яке базувалося на власне російській національній ідентичності).

Вплив русофілів на культурний розвиток Закарпаття найбільше відбився на мовній сфері. Відчутний він був навіть тоді, коли вони уже не відігравали важливого значення у суспільно-політичному житті краю. Незважаючи на те, що на території досліджуваного регіону вже існувала, хоч і не в повній мірі задекларована традиція формувати норму літературної мови на основі розмовної народної бесіди (Падяк 2010: 67), русофіли відмовлялися від даної традиції й виступали за перейняття уже кодифікованої й унормованої російської мови, яка й мала стати для українців літературною (Унгвар 1872; Воззваніє 1885). Цією ідеєю у 1850-х рр. захопилася майже вся інтелігенція (Стрипський 2008: 271). У другій половині ХІХ ст. проросійського мовної орієнтації притримувалися О. Гомичков, А. Добрянський, О. Митрак, І. Раковський, І.А. Сільвай, Ю.І. Ставровський, Є.А. Фенцик та ін. (Пап 2003: 463; Філіна 2011: 13). Причинами її обрання були такі: відсутність упевненості в змозі створити власну літературну мову (Падяк 2010: 9); існування у Закарпатті великої кількості відмінних діалектів, що у випадку вибору одного з них за основу літературної мови ставало перепорою у її однаковому розумінні всіма русинами краю (Бача 1961: 100; Голос 1861; Изъ Ужгорода 1868; Явный отвѣтъ 1868; Какъ имѣемъ 1869b; Магочій 1994: 36); її близькість до церковнослов'янської мови та прагнення зберегти останню від «вимирання» (Фонетика 1895; Кореспонденция 1905: СХХХІІІ; Стрипський 2008: 271).

Закарпатські русофіли, як і галицькі (Аркуша, Мудрий 1999: 261–262) та буковинські (Добрянський 1999: 151–152), виступали проти вживання української мови й запровадження фонетичного правопису (Голось 1861; Попрадов 1872; Патріотическіи 1873; Гнатюк 1897b; 1899: 166–170). Тому постійні намагання галицьких народовців переконати їх використовувати українську мову та фонетику й таким чином приєднатися до української культури, нашоувалися на різку критику (Гнатюк 1897b; 1899: 166–170; Мукачевській 1904). Частина русофілів обґрунтовувала свою відмову прийняти українську мову за літературну тим, що вважала її польським проектом (Галицкіи 1904;

Мукачевській 1904; Стрипський 2008: 267). У той же час у відстоюванні русофілами проросійської мовної орієнтації варто відмітити один важливий момент. Не зважаючи на те, що у своїх періодичних виданнях і публіцистичних працях вони пропагували російську мову, писали нею (правильніше – наближеною до російської) свої праці, видавали періодичні видання («Світ», «Сова», «Новий Світ», «Карпат», «Листок»), зробили її викладавою мовою у гімназіях (Бабота, 1988: 70), абсолютна більшість русофілів досконало її не знали (Какь имѣемъ 1869а; Брацайко 1908: 180; Драгоманов 1970: 166, 207, 278; Пап 2003: 465; Данилюк 1997: 200). А відтак застосування російської на практиці призводило до витворення нової штучної мови, «язичія» – суміші елементів російської, церковнослов'янської та української, а іноді й угорської і словацької мов, процентне відношення слів яких визначити важко, оскільки у кожного автора даний показник був різним і не сталим (Гнатюк 1897а; Брацайко 1908: 180; Драгоманов 1970: 278).

Поштовхом до початку активної політичної діяльності русофілів стали прийняття 1860 р. австрійським імператором Францом Йозефом I «Жовтневого диплому» та ухваленням 1861 р. нової Конституції, що передбачала проведення перших після подій «Весни народів» виборів до угорського парламенту у квітні 1861 р. (Майор 2012а: 121–122). У 1861–1868 рр. закарпатцями, в основному за ініціативою русофілів, було розроблено більше десятка національно-політичних програм. Для основної частини з них були характерні такі положення: реорганізація комітетів Угорщини за національним принципом і формування на території українського комітату окремого конгресу (сейму); офіційне визнання руської народності та її рівноправності (як і інших національних меншин) з угорцями; створення посади міністра без портфеля при центральній владі для кожної національності; запровадження руської мови як офіційної в діловодстві та шкільній освіті; відкриття при Пештському університеті та Кошицькій академії кафедр руської мови; забезпечення автономії Руської греко-католицької церкви та перетворення Мукачівського єпископства на митрополію (або ж створення окремого Руського архієпископства); формування в армії окремої української військової частини; ліквідація залишків кріпосницької системи (Изь Пряшевской 1865; Владимірь 1867; Изъ Угочи 1867; Изъ Пряшева 1868; Изъ Угорской 1883; Перени 1957: 58–73, 83–88; Жегус 1965: 52–60, 68–71; Пап 2003: 354–356; Майор 2012а: 123).

На засіданнях угорського парламенту розроблені русинами національно-політичні вимоги та програми представляв і відстоював А. Добрянський (Майор 2012а). Не зважаючи на те, що шовіністична

угорська влада навідріз відмовилася виконувати вищезазначені вимоги, лідер закарпатських русофілів не припинив шукати шляхи розв'язання «українського питання». 1871 р. ним був розроблений політичний проект, який передбачав створення у складі Австро-Угорщини автономної української адміністративно-територіальної одиниці («Русі австрійської»), яка об'єднувала в єдине ціле Галичину, Закарпаття і Буковину. Реалізація цього проекту дозволила б українцям самостійно розвиватися як на політичному (в межах, дозволених Конституцією), так і на національно-культурному рівні (Проект политической 1871). 1885 р. А. Добрянський розробив черговий політичний проект («Програма для реалізації національної автономії в Австрії»), який передбачав перетворення Австро-Угорщини із дуалістичної держави на федерацію восьми рівноправних національно-адміністративних автономій-районів: Галицько-руський, Німецький, Південнослов'янський, Польський, Румунський, Угорський, Чеський та Віденський (Programm 1885: 59–61). Проте, домогтися реалізації одного з цих проектів йому так і не вдалося. Ідея надання українській території статусу автономії, як і концепція федералізму тоді не користувалися підтримкою, а часто викликали й гострий спротив у представників урядових кіл Австро-Угорщини.

Важливим етапом у розвитку русофільського руху стало заснування у 1860-х рр. ряду культурно-просвітніх спілок – «Товариства св. Василя Великого» та «Руської бесіди». Вони стали осередками української інтелігенції й об'єднували людей з різними ідейними переконаннями. Однак більшу частину їх членів складали русофіли. Ініціаторами створення в Ужгороді «Товариства св. Василя Великого» у 1864 р. виступили пряшівський єпископ Й. Гаганець та мукачівський єпископ В. Попович (Игнатовъ 1866; Уставъ 1866: 16; Уріиль Метеоръ 1938: 79). Його статут був затверджений Угорською намісницькою радою 15 грудня 1864 р. (Отъ Ужгорода 1865; Уставъ 1866: 16). Ціль і завдання спілки полягали у тім, аби здійснювати підготовку, видавництво та поширення шкільних книг, а також русько- та угорськомовних книжок і часописів, які б сприяли морально-духовному просвітленню греко-католиків Мукачівської та Пряшівської єпархій (Уставъ 1866: 2; Mayer 1977: 21). Покровителями і першими керівниками товариства виступили єпископи В. Попович і Й. Гаганець. Окрім них, діяльністю спілки керували його старший та молодший голови (Уставъ 1866: 2, 6).

Перші загальні установчі збори «Товариства св. Василя Великого», на яких сформували його керівний комітет, відбулися 1 жовтня 1866 р. (Уріиль Метеоръ 1938: 80; Добош 1956: 94; Жегис 1965: 65; Зарубежные 1975: 386). З цього дня воно і розпочало де-факто свою активну діяльність. Першим головою спілки обрали А. Добрянського,

а другим – І. Раковського, котрий де-факто і залишався керівником товариства, оскільки його перший голова в цей час мешкав головно за межами Закарпаття – у Відні (Уріиль Метеорь 1938: 80; Добош 1956: 95; Mayer 1977: 20). У відповідності до програмових цілей, під егідою спілки видавалися шкільні книги: «Всемірная исторія» В. Кимака, «География» й «Арифметика» І. Раковського, «Краткий сборник для упражнений в русском языке» К. Сабова (Добош 1956: 95), «Великій сборникъ» А. Поповича (Ръчь 1869). З 1867 р. товариство почало видавати газету «Світ», редакторами якої були професори гімназії Ю. Ігнатко й К. Сабов (Пап 2003: 395). За словами історика і літературознавця О.М. Рудловчак, «Світ» був першим періодичним друкованим органом українців Закарпаття, яким покладено основи національної журналістики суспільного характеру (Рудловчак 1985: 83). Будучи друкованим органом ужгородської спілки, суспільно-літературна газета виражала ідею культурного єднання з Росією, закликала засвоювати російську культуру та вивчати російську мову (Рудловчак 1985: 99). Спроби заснувати політичну газету, які 1860 р. здійснив А. Добрянський (Рудловчак 1988: 22–23), 1864 р. – Й. Ляхович (Рудловчак 1985: 96), а 1871 р. – Г. Маркош, виявилися, через нестачу необхідних для цього коштів, безуспішними (Падык 2006: 26–27).

Окрім «Товариства св. Василя Великого» осередками культурного й громадського руху українців стали товариства клубного типу (касино) – «Руська бесіда», які у другій половині 1860-х рр. відкрилися в Ужгороді, Хусті, Пряшеві та Сиготі (Унгварь 1869; Майор 2012b). Ідея заснування першої «Руської бесіди» виникла ще 1865 р. у москвофіла М. Гомичкова та І. Даниловича (Изь Ужгорода 1865). Однак, отримати офіційне урядове підтвердження на його відкриття вдалося лише 1867 р. (Ігнатков 1867). Метою діяльності товариства визначалося піднесення рівня освіти серед неграмотного населення (Александрь 1867). Засобами її реалізації слугували бібліотека, яка містила велику кількість різних книг, журналів і газет (як українських, так і угорських, німецьких, російських й ін.) (Изь Мукачова 1867; Изъ Ужгорода 1867), та, власне, саме спілкування між членами клубу (Александрь 1867). Кількість членів ужгородської «Руської бесіди» була невеликою. Влітку 1867 р. вона нараховувала 126 осіб (Ръчь 1867), а наступного року їх кількість зросла до 150 (Ужгород 1868). В основному ними були члени «Товариства св. Василя Великого» (Общество 1868).

1868 р. завдяки активній діяльності інтелігенції (П. Долина, Є. Поповича, К. Добрянського, Е. Грабара та ін.) засновується ще одна «Руська бесіда» у Сиготі (Отъ Сигота 1868; Рудловчак 1988: 39–40). Основними цілями її діяльності визначалися розвиток руської говірки,

пробудження народного духу, надання допомоги селянським дітям, які навчалися у Сиготській гімназії, відкриття для них гуртожитку (Ізь Марморошского 1869). Та попри позитивні наміри членів «Руської бесіди» в Ужгороді, Сиготі (на жаль, про аналогічні касино в Хусті і Пряшеві майже нічого не відомо), «Товариства св. Василя Великого» здійснювати просвіту серед селян, ця діяльність не мала великого успіху, бо задля її реалізації використовувалася, як правило, література та преса, опубліковані російською мовою чи «язичієм», які були незрозумілими для абсолютної більшості населення. Винятком став лише популярний «Додаток» до часопису «Листок», який Є. Фенцик видавав народною розмовною мовою (Брацайко 1908: 179).

Важливі зміни у розвитку суспільно-політичного руху українців відбулися наприкінці 1860-х рр., коли намітилися перші риси розмежування у середовищі закарпатської інтелігенції. Поступово ця поляризація ставала значно чіткішою, що призвело до формування у 1869–1870 рр. (Унгварь 1871; Падык 2006: 11) двох «партиї»: «народно-руської» («народної», «патріотичної», «радикальної») та «єпископської» («мадяронської», «поміркованої», «партиї єпископа Панковича», «утилітаристської», «партиї єпископатів», «партиї опортуністів») (Д'єла Галицкой 1871; Партии 1871; Явдык 1904: 69; Падык 2006: 11). До першої групи, очолюваної А. Добрянським, належали представники Мукачівської і Пряшівської єпархії: А. Рубій, Ю. Форкаш, Є. Попович, М. Грабар, П. Грабар, М. Молчан та ін. (Явдык 1904: 69). Лідером другої «партиї», яка складалася зі змадяризованої інтелігенції, став мукачівський єпископ С. Панкович. Основна ціль «єпископської партиї», яка співпрацювала з угорською владою, полягала в мадяризації русинів та максимальному послабленні позицій русофілів (Движение 1873). Вони, зокрема, намагалися усунути від управління «Товариством св. Василя Великого» його лідерів – А. Добрянського та І. Раковського (Д'єла Галицкой 1871). Реалізувати дану ціль їм вдалося 28 вересня 1871 р., коли під час шостих загальних зборів старе керівництво ужгородської спілки було усунуте, а на його місце обране нове (О. Негребецький, Ю. Маркош), лояльне до єпископа й угорської влади (Добош 1956: 98; Метеорь 1875: 84; Оть Ужгорода 1871; Мауер 1977: 22). Цього ж дня в Ужгороді здійснили невдалий замах на А. Добрянського (Метеорь 1875: 84), що мало сумні наслідки для Закарпаття, адже провідний громадський і політичний діяч краю уже не міг брати активної участі у громадсько-культурному житті українців.

Подальше існування «Товариства св. Василя Великого» більше нагадувало просту формальність, ніж об'єктивну дійсність. Його нове керівництво не лише майже нічого не робило задля національно-культурного розвитку краю, поширення освіти серед населення, але й

разом з угорською владою не давало можливості здійснювати активну культурно-громадську діяльність колишнім лідерам спілки (Е.Ф. 1886; Смерть общества 1886; Зарубежные 1975: 388–389; Mayer 1977: 56). А з її занепадом на початку 1870-х рр. припинилася і діяльність «Руської бесіди» в Ужгороді та Сиготі, а, очевидно, й у Хусті та Пряшеві, оскільки відомості про їх діяльність після 1870 р. відсутні. Відбулося це не випадково, а під тиском мукачівського єпископа, котрий з великим острахом дивився на діяльність «Бесіди», оскільки вважав, що там займалися протизаконною політикою, читали небезпечні для церкви книги та газети, готували змови проти церковної влади та ін. (Уріиль Метеорь 1938: 86, 106, 116).

Негативні тенденції у суспільно-політичному житті краю, які спостерігалися наприкінці 1860-х рр., та їх загострення у наступні роки призвели до того, що з початку 1870-х рр. у русофільському русі, як і національному русі українців Закарпаття у цілому, наступила серйозна й затяжна криза, яка тривала до середини 1890-х рр. (Изъ Угорской 1883; Що діют 1889; Зарубежные 1975: 388–389; Павлик 1985: 245;). За словами І. Раковського, єпископ С. Панкович наніс народному рухові, який майже повністю припинився після 1871 р., «смертельний удар» (Зарубежные 1975: 388). «З тих пір настало панування цілковитої безжиттєвості, а становище це можна назвати "розумовою вбогістю"», – підкреслював І. Сильвай (Метеорь 1875: 84). Відомий галицький громадсько-політичний діяч М. Павлик відмічав, що на Закарпатті запанувала «непроглядна пільма» (Павлик 1985: 245).

Після 1871 р. вплив русофільської течії у громадсько-політичному житті краю настільки зменшився, що проявлявся лише у вживанні псевдоросійської мови у періодичних і неперіодичних виданнях, її ж використанні в деяких навчальних закладах, розробці А. Добрянським політичних проектів розв'язання «українського питання» у Габсбурзькій монархії тощо. Діячі даного напрямку, переконавшись у марності своєї діяльності, почали відходити від тієї ідеології, яка була політичною платформою їх руху, перервали зв'язки з галицькими русофілами (Žegus 1965: 88; Стрипський 2008: 266). З кінця 1860-х – початку 1870-х рр. москвофіли піддалися серйозному впливові мадяризації (Žegus 1965: 88 Гнатюк 1916: 46; Стрипський 2008: 266), внаслідок чого стали «безнадійними мадяронами» (Галичина 1915: 130). Покоління українців, яке народилося починаючи від 1880-х рр., виростало вже виключно в угорському культурному середовищі, вони читали різноманітну літературу й розмовляли виключно по-угорськи (Стрипський 2008: 266).

На зламі XIX–XX ст. старші русофільські діячі з покоління А. Доб-

рянського та І. Раковського вже практично не займалися активною громадсько-політичною діяльністю (Лисяк-Рудницький 1994: 462). У 1890-х рр. – на початку ХХ ст. лише невелика частина представників закарпатської інтелігенції належали до москвофільського напрямку: Ю. Бачинський, Д. Гебей, І. Сильвай, Є. Фенцик та ін. Як зазначає В. Падак, до початку ХХ ст. русофілство як ідейно-естетичне та мовне явище вичерпало себе, і зі смертю 1903 р. останнього яскравого будителя Є. Фенцика покоління будителів-русофілів зійшло з літературної ниви (Падак 2010: 105). «Великоруський напрям у літературі скінчився повним фіяском», – зазначав сучасник тих подій О. Бонкало (Волошин). Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у Закарпатті було лише біля 25–30 осіб, котрі абияк володіли російською, оскільки досконало вивчити її не зуміли (Гнатюк 1897с; Стрипський 1897; Стрипський 2008: 267). Етимологічного ж правопису на початку ХХ ст. закарпатські журналісти (зокрема змадяризовані), на думку Г. Стрипського, притримувалися вже лише несвідомо, в силу звички (Стрипський 2008: 271).

Крах русофільської течії був зумовлений такими причинами: ідеологічною концепцією русофілів, особливо прагненням запровадити для українців літературною мовою російську та використанням на практиці «язичія», незрозумілого для населення; відсутністю активної громадської і культурно-освітньої діяльності (створення широкої мережі читалень, проведення народних віче, видання друкованої літератури на зрозумілій для народу мові); проведення угорською владою політики мадяризації.

Як бачимо, упродовж 1850-х – 1919 р. русофільський рух пройшов чотири етапи розвитку. Перший – 1850–1860 рр. – виникнення і організаційний розвиток русофілства як мовно-літературної орієнтації. Другий – 1860–1871 рр. – становлення інституційної бази руху (створюються культурно-громадські організації), розробка національних програм, здійснення політичної діяльності, трансформація русофілства в домінуючу в регіоні суспільно-політичну течію. У цей час відбулося загострення конфронтації з мадярофілами, в результаті якої останні, заручившись підтримкою угорської влади, здобули перемогу. Третій – 1871 – середину 1890-ті рр. – занепад і стагнація русофілства, істотне зменшення його соціальної бази (більшість русофілів стала мадярофілами). Четвертий – середина 1890-х – 1919 р. – характеризується трансформацією русофілства в москвофілство, ідеологія якого базувалася на російській національній ідентичності (визнання українців росіянами). Загалом для цього етапу притаманні ті ж риси, що й для попереднього. Незважаючи на те, що русофіли домінували в суспільно-політичному житті краю упродовж 1850-х – 1871 р., широкої підтримки серед населення

вони не мали. Та навіть беручи до уваги те, що у діяльності та ідеології русофілів були негативні моменти, на нашу думку, на них не слід вішати клеймо зрадників, «гальма» національного руху, адже поява даної течії у суспільно-політичному житті краю була цілком закономірним процесом, зумовленим рядом вагомих внутрішніх і зовнішніх факторів.

ЛІТЕРАТУРА

Александръ 1867 - *Александръ Ю.Г.* Русская бесѣда (Касино) въ Унгварѣ // Свѣтъ. Унгварь. 1867. Ч. 3.

Аркуша, Мудрий 1999 - *Аркуша О., Мудрий М.* Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1999. Вип. 34. С. 231–268.

Бабота 1988 - *Бабота Л.* Закарпатська газета «Карпат» (1873–1886) // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 1988. № 15, ч. 1. С. 69–84.

Бача 1994 - *Бача Ю.* До питання про русофільство та москвофільство закарпатських українців від середини XIX ст. // «Карпаторусинство»: історія і сучасність. Київ: Обереги, 1994. С. 22–30.

Бача 1961 - *Бача Ю.* Літературний рух на Закарпатті середини XIX століття. Пряшів, 1961. 272 с.

Бращайко 1908 - *Бращайко І.* Декілько слів за угорсько-руське просто-народне житє і поезію // Січ: Альманах в пам'ять 40-их роковин основаня товариства «Січ» в Відні. Львів. 1908. С. 175–186.

Владимірь 1867 - *Владимірь.* Изъ Угочи (Заявленіе народных желаній въ Угорской Руси) // Слово. Львовъ. 1867. Ч. 89.

Воззваніе 1885 - Воззваніе къ подпискѣ // Листокъ. Унгварь. 1885. № 1.

Волошин - *Волошин А.* Засіювання й розвиток т-ва Просвіта. URL: <http://litorus.org.ua> (останній перегляд: 9 жовтня 2016).

Галицкіи 1904 - *Галицкіи Оукраинцы* // Наука. Унгварь. 1904. № 20.

Галичина 1915 - *Галичина, Буковина, Угорская Русь.* 2-е изд., доп. М.: За-друга, 1915. 282 с.

Гнатюк 1915 - *Гнатюк В.* Безцільні заходи. Кирилиця і русофільство // Діло. Львів. 1915. Ч. 93.

Гнатюк 1916 - *Гнатюк В.* Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880 pp.). Відень, 1916. 65 с.

Гнатюк 1899 - *Гнатюк В.* Причинок до історії зносин галицьких і угорських русинів // Літературно-науковий вістник. Річник II. Том VII. Львів: Наукове товариство імени Шевченка у Львові, 1899. С. 162–178.

- Гнатюк 1897а - *Гнатюк В.* Сьвітлі духи на Угорській Русі // Буковина. Черновці. 1897. Ч. 80.
- Гнатюк 1897б - *Гнатюк В.* Сьвітлі духи на Угорській Русі. II // Буковина. Черновці. 1897. Ч. 87.
- Гнатюк 1897с - *Гнатюк В.* Сьвітлі духи на Угорській Русі. III // Буковина. Черновці. 1897. Ч. 88.
- Голось 1861 - Голось изъ Угорской Руси о русскомъ языкѣ // День. Москва. 1861. № 5.
- Данилюк 1997 - *Данилюк Д.* Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку ХХ ст.). Ужгород: Патент, 1997. 289 с.
- Движение 1873 - Движение народной жизни въ Угорской Руси. IV // Слово. Львовъ. 1873. Ч. 10.
- Добош 1956 - *Добош С.* Адольф Иванович Добрянский: Очерк жизни и деятельности. Пряшів: SVKL, 1956. 168 с.
- Добржанський 1999 - *Добржанський О.* Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 574 с.
- Драгоманов 1970 - *Драгоманов М.* Австро-руські спомини (1867–1877 рр.) // Літературно-публіцистичні праці. Київ: Наукова думка, 1970. Т. 2. С. 276–277.
- Драгоманов 1895 - *Драгоманов М.* В справі Угорської Русі // Народ. Львів. 1895. № 11.
- Дѣла Галицкой 1871 - Дѣла Галицкой и Угорской Руси. Отъ Ужгорода (Конецъ) // Слово. Львовъ. 1871. Ч. 74.
- Е.Ф. 1886 - *Е.Ф.* Книги въ нашехъ народныхъ школахъ // Листокъ. Унгарь. 1886. № 7.
- Зарубежные 1975 - Зарубежные славяне и Россия. Документы архива М.Ф. Раевского. 40–80 годы ХІХ века. М.: Наука, 1975. 576 с.
- И.Ч. 1886 - *И.Ч.* Наше равнодушіе одна изъ причинъ бѣдностей нашей // Листокъ. Унгарь. 1886. № 4.
- Игнатков 1867 - *Игнатков Ю.Ю.* Изъ Ужгорода (Русская бесѣда) // Слово. Львовъ. 1867. Ч. 13.
- Игнатовъ 1866 - *Игнатовъ Ю.* Изъ Ужгорода // Слово. Львовъ. 1866. Ч. 100.
- Изъ Мармороса 1864 - Изъ Мармороса // Слово. Львовъ. 1864. Ч. 69.
- Изъ Мармороскаго 1869 - Изъ Мармороскаго Сигота // Свѣтъ. Унгарь. 1869. Ч. 11.
- Изъ Мукачова 1867 - Изъ Мукачова (Выборы чиновниковъ. Русская бесѣда въ Ужгородѣ) // Слово. Львовъ. 1867. Ч. 33.
- Изъ Мукачова 1866 - Изъ Мукачова (Петиція угорскихъ русиновъ до Пештянського сойма) // Слово. Львовъ. 1866. Ч. 49.
- Изъ Пряшева 1868 - Изъ Пряшева (Желанія и требованія угро-русского народа) // Слово. Львовъ. 1868. Ч. 10.

- Изъ Пряшевской 1865 - Изъ Пряшевской епархіи (Русь Угорска таки бодрствует – новый прогамь народный) // Слово. Львовъ. 1865. Ч. 86.
- Изъ Угорской 1883 - Изъ Угорской Руси // Слово. Львовъ. 1883. Ч. 117.
- Изъ Угочи 1867 - Изъ Угочи (Заявление народных желаній въ Угорской Руси) // Слово. Львовъ. 1867. Ч. 89.
- Изъ Ужгорода 1865 - Изъ Ужгорода (Учреждение первой угро-русской Бесѣды въ Ужгородѣ) // Слово. Львовъ. 1865. Ч. 10.
- Изъ Ужгорода 1867 - Изъ Ужгорода // Слово. Львовъ. 1867. Ч. 40.
- Изъ Ужгорода 1868 - Изъ Ужгорода. 9 января // Свѣт. Унгварь. 1868. Ч. 3.
- Какъ имѣемъ 1869a - Какъ имѣемъ писати? (Продолженіе) // Свѣт. Унгварь. 1869. Ч. 34.
- Какъ имѣемъ 1869b - Какъ имѣемъ писати? (Продолженіе) // Свѣт. Унгварь. 1869. Ч. 32.
- Кашка 2008 - *Кашка М.Ю.* Етнополітичний розвиток русинів-українців Закарпаття (середина XVIII ст. – 1867 р.): дис. канд. іст. наук. Ужгород, 2008. 227 с.
- Кореспонденция 1905 - Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–1862. Видав др. Кирило Студинський. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1905. 594 с.
- Лисяк-Рудницький 1994 - *Лисяк-Рудницький І.* Карпатська Україна: народ у пошуках своєї ідентичності // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкесвої. Київ: Основи, 1994. Т. І. С. 451–470.
- Магочій 1994 - *Магочій П.-Р.* Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород: Карпатський край, 1994. 296 с.
- Маєр 1968 - Маєр М. Закарпатські українці на переломі століть // Жовтень і українська культура. Пряшів, 1968. С. 49–73.
- Майор 2012a - *Майор Р.* Парламентська діяльність А. Добрянського в угорському сеймі та його боротьба проти мадяризації національних меншин Угорщини в 1861–1868 рр. // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: КПНУ ім. Івана Огієнка, 2012. Вип. 3. С. 120–140.
- Майор 2012b - *Майор Р.І.* Товариство «Руська бесіда» в громадському житті Закарпаття в другій половині XIX ст. // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [Редкол. В.С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: КПНУ ім. Івана Огієнка, 2012. Вип. 5. С. 130–134.
- Маркусь 1994 - *Маркусь В.* Російська імперія і Закарпаття // «Карпаторусинство»: історія і сучасність. Київ: Обереги, 1994. С. 5–21.
- Метеорь 1875 - *Метеорь У.* Положення угорських рускихъ подъ управленієм Стефана Панковича, епископа Мукачевскаго // Славянскій сборникъ. СПб., 1875. Т. 1. С. 55–88.

Мишанич 1992 - *Мишанич О.* «Карпаторусинство», його джерела й еволюція у XX ст. Відродження, 1992. 56 с.

Мудрий 2002 - *Мудрий М.* Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2002. Вип. 37, ч. 1. С. 465–500.

Мукачевській 1904 - *Мукачевській.* Галицкіи «оукраинцы» // Наука. Унгварь. 1904. № 19.

Общество 1868 - Общество св. Василия и Русская бесѣда. Ужгородъ, дня 8-го (20-го) ноября // Свѣтъ. Унгварь. 1868. Ч. 44.

Отъ Сигота 1868 - Отъ Сигота // Слово. Львовъ. 1868. Ч. 22.

Отъ Ужгорода 1865 - Отъ Ужгорода // Слово. Львовъ. 1865. Ч. 101.

Отъ Ужгорода 1871 - Отъ Ужгорода // Слово. Львовъ. 1871. Ч. 81.

Павлик 1985 - *Павлик М.* Про русько-українські народні читальні // Павлик М. Твори. Київ: Дніпро, 1985. С. 159–283.

Падяк 2010 - *Падяк В.* Нарис історії карпаторусинської літератури XVI–XIX століть / Дослідний центр карпатознавства. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2010. 204 с.

Падяк 2006 - *Падяк В.* Ужгородський тижневик «Новый Свѣтъ» (1871–1872): Анотована бібліографія матеріалів та історичний нарис. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2006. 172 с.

Пап 2003 - *Пап С.* Історія Закарпаття. Том III. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. 648 с.

Партіи 1871 - Партіи на Угорской Руси. Изъ Угорской Руси // Слово. Львовъ. 1871. Ч. 81.

Патріотическіи 1873 - Патріотическіи письма. VI. Малорусское движеніе на Украинѣ. Изъ Вѣдня. 1873 // Слово. Львовъ. 1873. Ч. 16.

Перени 1957 - *Перени Й.* Из истории закарпатских украинцев (1849–1914). Budapest: Akademiai Kiado, 1957. 160 с.

Попрадовъ 1872 - *Попрадовъ.* Отъ Дуная, 12 (24) декабря, 1872 // Новый Свѣтъ. Унгварь. 1872. Ч. 49.

Проектъ политической 1871 - Проектъ политической программы для Руси австрійской. Львовъ: Ставропигійскій институт, 1871. 44 с.

Рудловчак 1985 - *Рудловчак О.* Газета «Свет» і її попередники. Бібліографія матеріалів «Света» // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 1985. № 12. С. 83–147.

Рудловчак 1988 - *Рудловчак О.* Шляхи російського друкованого слова до закарпатських українців. Закарпатоукраїнські кореспонденти російської преси в 50–70-ті роки XIX ст. // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 1988. № 13. С. 7–94.

Рѣчь 1867 - Рѣчь // Свѣтъ. Унгварь. 1867. Ч. 5.

Рѣчь 1869 - Рѣчь // Свѣтъ. Унгварь. 1869. Ч. 38.

Світлик 2011 - *Світлик Н.* Закарпаття у публіцистичній рецепції галичан (середина XIX – початок XX століття) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. 2011. Вип. 27. С. 285–293.

Слово 1868 - Слово. Львовь. 1868. Ч. 26.

Смерть общества 1886 - Смерть общества нашего // Листокъ. Унгарь. 1886. № 16.

Стрипский 1897 - *Стрипский Г.* З Угорської Руси // Буковина. Черновці. 1897. Ч. 55.

Стрипський 2008 - *Стрипський Г.* Москвофілізм, українізм і вітчизняні руснаки // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / Ужгород. націон. ун-т. Ужгород: Говерла, 2008. Вип. 20. С. 264–273.

Сухий 2003 - *Сухий О.* Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. 498 с.

Тіхий 1996 - *Тіхий Ф.* Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі. Ужгород, 1996. 226 с.

Ужгородъ 1868 – Ужгородъ. 26 іюля (7 Авг.) 1868 // Свѣтъ. Унгарь. 1868. Ч. 29.

Унгарь 1872 – Унгарь. 1 (13) марта 1872 // Новый Свѣтъ. Унгарь. 1872. Ч. 9.

Унгарь 1871 – Унгарь. 10-го (22-го) августа 1871 // Новый Свѣтъ. Унгарь. 1871. Ч. 28.

Унгарь 1869 - Унгарь. 1(13) Ноября // Свѣт. Унгарь. 1869. Ч. 43.

Уріиль Метеоръ 1938 - Уріиль Метеоръ (И.А. Сильвай). Автобіографія. Ужгород: Школьная помощь, 1938. 131 с.

Уставъ 1866 - Уставъ Общества св. Василя Великаго. Ужгород: Типографія Карла Іегера, 1866. 16 с.

Філіна 2011 - *Філіна Т.В.* Національно-культурний розвиток русинів-українців Східної Словащини (друга половина XVIII – перша половина XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 26.00.01. Київ, 2011. 22 с.

Філіна - *Філіна Т.В.* Еволюція мовного питання русинів-українців. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2009_2/21.html (останній перегляд: 9 жовтня 2016).

Фонетика 1895 - Фонетика въ школахъ и чтеніе церковныхъ книг // Листокъ. Унгарь. 1895. № 1.

Шандор 1992 - Шандор В. Закарпаття. Історично-правовий нарис від IX ст. до 1920. Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992. 292 с.

Що діють 1889 - Що діють наші братя? // Буковина. Черновці. 1889. Ч. 20.

Явдыкъ 1904 - *Явдыкъ Л.* Історія Угорської Руси. Варшава, 1904. 85 с.

Явный отвѣтъ 1868 - Явный отвѣтъ на ответый листь до редакціи «Свѣта» // Свѣт. Унгарь. 1868. Ч. 3.

Mayer 1977 - *Mayer M.* Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések: 1860–1910. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977. 255 p.

Programm 1885 - Programm zur Durchführung der nationalen Autonomie in Österreich (Von einem Slaven). Wien: Verlag des «Parlamentär», 1885. 167 s.
 Žeguc 1965 - *Žeguc I*. Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen 1848–1914. Wiesbaden: Harrassowitz, 1965. 145 s.

REFERENCES

- Aleksandr, Yu.G. (1867) Russkaya besida (Kasino) v Ungvari [Russian conversation (Casino) in Ungvar]. *Svit. Ungvar*. 3.
- Arkusha, O. & Mudriy, M. (1999) Rusofil'stvo v Galichini v seredini XIX – na pochatku XX st.: reneza, etapi rozvitku, svitoglyad [Russophilia in Galicia in the mid-19th – early 20th centuries: Genesis, stages of development, outlook]. *Visnik L'vivs'kogo universitetu. Seriya istorichna*. 34. pp. 231–268.
- Babota, L. (1988) Zakarpats'ka gazeta "Karpat" (1873–1886) [A Transcarpathian newspaper "Karpat" (1873–1886)]. *Naukoviy zbirnik Muzeyu ukrains'koi kul'turi u Svidniku*. 15(1). pp. 69–84.
- Bacha, Yu. (1994) Do pitannya pro rusofil'stvo ta moskovofil'stvo zakarpats'kikh ukrainsiv vid seredini XIX st. [On Russophilia and Moscovophilia in Transcarpathian Ukrainians from the mid-19th century]. In: Bacha, Yu., Vanat, I., Markus, V., Mishanich, O. & Chuchka, P.P. *"Karpatorusinstvo": istoriya i suchasnist'* [Carpathian Russophilia: History and Modernity]. Kyiv: Oberegi. pp. 22–30.
- Bacha, Yu. (1961) *Literaturniy rukh na Zakarpatti seredini XIX stolittya* [The literary movement in the mid-19th Transcarpathia]. Prešov: [s.n.].
- Brashchayko, I. (1908) Dekil'ko sliv za uhors'ko-rus'ke prostonarodne zhitte i poeziyu [A few words on the Hungarian-Ruthenian folk life and poetry]. In: Kuzelya, Z. & Chaykivskiy, M. (eds) *Sich* [Sich]. Lviv: [s.n.]. pp. 175–186.
- Slovo*. (1867) Vladimir. Iz Ugochi (Zayavlenie narodnykh zhelaniy v ugarskoy Rusi) [Vladimir. From Ugocsa. Statement of the people's desires in Ugic Rus]. 89.
- Listok (Uzhgorod)*. (1885) Vozzvanie k podpiski [A proclamation to the subscription]. 1.
- Voloshin, A. (1937) *Zasiyuvannya y rozvitok t-va Prosvita* [Foundation and development of the Education Society]. [Online] Available from: <http://litopys.org.ua/volosh/volosh17.htm> (Accessed: 9th October 2016).
- Nauka (Uzhgorod)*. (1904) Galitskii Oukraintsy [Galician Ukrainians]. 20.
- Ukrainskaya zhizn'*. (1915) Galichina, Bukovina, Ugorskaya Rus'. [Galicia, Bukovina, Hungarian Rus]. Moscow: Zadruga.
- Gnatyuk, V. (1915) Beztsil'ni zakhodi. Kirilitsya i rusofil'stvo [Aimless activities. The Cyrillic alphabet and Russophilia]. *Dilo*. 93.
- Gnatyuk, V. (1916) *Natsional'ne vidrodzhennya avstro-ugors'kikh ukrainsiv (1772–1880 rr.)*. [National Revival of Austro-Hungarian Ukrainians (1772–1880)]. Vienna: Soyuz vizvolennya Ukraini.

Gnatyuk, V. (1899) Prichinok do istorii znosin galits'kikh i ugors'kikh rusiniv [Reasons to the history of relations of Galician and Hungarian Rusins]. *Literaturno-naukoviy vistnik*. II (7). pp. 162–178.

Gnatyuk, V. (1897a) S'vitli dukhi na Ugors'kiy Rusi [The bright spirits in Hungarian Rus]. *Bukovina (Chernovtsy)*. 80.

Gnatyuk, V. (1897b) S'vitli dukhi na Ugors'kiy Rusi. II [The bright spirits in Hungarian Rus. II]. *Bukovina (Chernovtsy)*. 87.

Gnatyuk, V. (1897c) S'vitli dukhi na Ugors'kiy Rusi. III [The bright spirits in Hungarian Rus. III]. *Bukovina (Chernovtsy)*. 88.

Den' (Moscow). (1861) Golos iz Ugorskoy Rusi o russkom yazyki [A voice from Hungarian Rus about the Russian language]. 5.

Danilyuk, D. (1997) *Istoriya Zakarpattya v biografiyakh i portretakh (z davnikh chasiv do pochatku XX st.)* [History of Transcarpathia in biographies and portraits (from ancient times to the early twentieth century)]. Uzhgorod: Patent.

Slovo (Lviv). (1873) Dvizhenie narodnoy zhizni v Ugorskoy Rusi. IV [The development of people's life in Ugric Rus. IV]. 10.

Dobosh, S. (1956) *Adolf Ivanovich Dobryanskiy: Ocherk zhizni i deyatel'nosti* [Adolf Dobriansky: An essay on his life and activity]. Prešov: SVKL.

Dobrzhanskiy, O. (1999) *Natsional'niy rukh ukraintsiv Bukovini drugoi polovini XIX – pochatku XX st.* [The national Ukrainian movement in Bukovina in the late 19th – early 20th centuries]. Chernovtsy: Zoloti litavri.

Dragomanov, M. (1970) Avstro-rus'ki spomini (1867–1877 rr.) [Austrian-Russian memories (1867–1877)]. *Literaturno-publitsistichni pratsi*. 2. pp. 276–277.

Dragomanov, M. (1895) V spravi Ugorskoi Rusi [In the case of Hungarian Rus]. *Narod*. 11.

Slovo (Lviv). (1871a) Dila Galitskoy i Ugorskoy Rusi. Ot Uzhgoroda (Konets) [The cases of Galician and Hungarian Rus]. 74.

E.F. (1886) Knigi v nashekh narodnykh shkolakh [Books in our people's schools]. *Listok (Uzhgorod)*. 7.

Nikitin, S.A. (ed.) (1975) *Zarubezhnye slavyane i Rossiya. Dokumenty arkhiva M.F. Raevskogo. 40–80 gody XIX veka* [Foreign and Russian Slavs. Documents from M.F. Rayevsky's Archive. The 1840–1880s]. Moscow: Nauka.

I.Ch. (1886) Nashe ravnodushie odna iz prichin bidnostey nashey [Our indifference is a cause of our poverty]. *Listok (Uzhgorod)*. 4.

Ignatkov, Yu.Yu. (1867) Iz Uzhgoroda (Russkaya besida) [From Uzhgorod (Russian Talk)]. *Slovo (Lviv)*. 13.

Ignatov, Yu. (1866) Iz Uzhgoroda [From Uzhgorod]. *Slovo (Lviv)*. 100.

Slovo (Lviv). (1864) Iz Marmorosha [From Marmarosh]. 69.

Svit (Uzhgorod). (1869a) Iz Marmoroshskago Sigota [From Marmarosh Sziget]. 11.

Slovo (Lviv). (1867a) Iz Mukachova (Vybory chinovnikov. Russkaya besida v Uzhgorodi) [From Mukachevo. The elections of officials. Russian Talk in Uzhgorod]. 33.

Slovo (Lviv). (1866) Iz Mukachova (Petitsiya ugarskikh rusinov do Peshtyans'kogo soyma) [From Mukachevo. The petition of Ugric Rusins in Piestany Sojm]. 49.

Slovo (Lviv). (1868a) Iz Pryasheva (Zhelaniya i trebovaniya ugro-russkogo naroda) [From Prešov. The desires and requirements of the Ugric-Rusyns]. 10.

Slovo (Lviv). (1868b) Iz Pryashevskoy eparkhii. (Rus' Ugorska taki bodrstvu-et; – novyy program narodnyy) [From Prešov eparchy. (Ugric Rus is still awake – A new people's programme)]. 86.

Slovo (Lviv). (1883) Iz Ugorskoy Rusi [From Ugric Rus]. 117.

Slovo (Lviv). (1867b) Iz Ugochi (Zayavlenie narodnykh zhelaniy v ugarskoy Rusi) [From Ugocsa. (Stating people's desires in Ugric Rus)]. 89.

Slovo (Lviv). (1865a) Iz Uzhgoroda (Uchrezhdenie pervoy ugro-russkoy Besidy v Uzhgorodi) [From Uzhgorod. The first Ugric-Russian society "Besida"]. 10.

Slovo (Lviv). (1867c) Iz Uzhgoroda [From Uzhgorod]. 40.

Svit (Uzhgorod). (1868a) Iz Uzhgoroda. 9 Yanvary [From Uzhgorod. January 9]. 3.

Svit (Uzhgorod). (1869b) Kak imiem pisati? (Prodolzhenie) [How to write? (Continuation)]. 34.

Svit (Uzhgorod). (1869c) Kak imiem pisati? (Prodolzhenie) [How to write? (Continuation)]. 32.

Kashka, M.Yu. (2008) *Etnopolitichniy rozvitok rusiniv-ukraïntsi Zakarpattya (seredina XVIII st. – 1867 r.)* [Ethnic and political development of Ukrainian-Rusyns in Transcarpathia (the mid-18th – 1867)]. History Cand. Diss. Uzhgorod.

Studinskiy, K. (ed.) (1905) *Korespondentsiya Yakova Golovats'kogo v litakh 1850-1862* [Correspondence of Yakov Golovatsky in 1850–1862]. Lviv: Naukove tovaristvo im. Shevchenka.

Lisyak-Rudnitskiy, I. (1994) *Istorichni ese. V 2 t.* [Essays on History. In 2 vols]. Vol. I. Kyiv: Osnovi. pp. 451–470.

Magochiy, P.-R. (1994) *Formuvannya natsional'noi samosvidomosti: Pidkarpats'ka Rus' (1848–1948)* [Formation of national identity: Subcarpathian Rus (1848–1948)]. Uzhgorod: Karpats'kiy kray.

Maer, M. (1968) Zakarpats'ki ukraïntsi na perelomi stolit' [Transcarpathian Ukrainians at the turn of the century]. In: *Zhovten' i ukraïns'ka kul'tura* [October and Ukrainian culture]. Prešov: [s.n.]. pp. 49–73.

Mayor, R. (2012a) Parlaments'ka diyal'nist' A. Dobryans'kogo v ugors'komu seymi ta yogo borot'ba proti madyarizatsii natsional'nikh menshin Ugorshchini v 1861-1868 rr. [A. Dobriansky's Parliamentary activities in the Hungarian Sejm and his struggle against Hungarisation of minorities in Ugorshchina 1861–1868]. In: Stepankov, V.S. (ed.) *Problemi istorii kraïn Tsentral'noi ta Skhidnoi Evropi* [Problems of history of Central and Eastern Europe]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi National University. pp. 120–140.

Mayor, R. (2012b) Tovaristvo "Rus'ka besida" v gromads'komu zhitti Zakarpattya v drugiy polovini XIX st. [The Society "Russkaya beseda" in Transcar-

pathian public life in the second half of the 19th century]. *Visnik Kam'yanets'-Podil's'kogo natsional'nogo universitetu imeni Ivana Ogiienka. Istorichni nauki*. 5. pp. 130–134.

Markus, V. (1994) Rosiys'ka imperiya i Zakarpattya [Russian Empire and Transcarpathia]. In: Bacha, Yu, Vanat, I., Markus, V., Mishanich, O. & Chuchka, P.P. *"Karpatorusinstvo": istoriya i suchasnist'* [Carpathian Russophilia: History and Modernity]. Kyiv: Oberegi. pp. 5–21.

Meteor, U. (1875) Polozhenie ugorskikh russkikh pod upravleniem Stefana Pankovicha, episkopa Mukachevskago [The position of Ugriic Rusyns under Stephen Pankovich, Bishop of Mukachevo]. In: Golovatsky, Ya. et al. *Slavyanskiy sbornik* [Slavic Collection]. Vol. 1. St. Petersburg: Second Section of His Imperial Majesty's Own Chancellery. pp. 55–88.

Mishanich, O. (1992) *"Karpatorusinstvo", yogo dzherela y evolyutsiya u XX st.* ["Carpathian Russophilia", its origins and evolution in the 20th century]. Drogoich: Vidrodzhennya.

Mudriy, M. (2002) Natsional'no-politichni orientatsii v ukrains'komu suspil'stvi Galichini avstriys'kogo periodu u visvitlenni suchasnoi istoriografii [National political orientation in Galician-Austrian Ukraine in modern historiography]. *Visnik L'vivs'kogo universitetu. Seriya istorichna*. 37(1). pp. 465–500.

Mukachevskiy. (1904) Galitskii "oukrintsy" [Galician "Ukrainian"]. *Nauka*. 19.

Svit (Uzhgorod). (1868b) Obshchestvo sv. Vasiliya i Russkaya besida. Uzhgorod, dnya 8-go (20-go) noyabrya [Society of St. Basil and "Russkaya Beseda". Uzhgorod, November 8 (20)]. 44.

Slovo (Lviv). (1868c) Ot Sigota [From Sihit]. 22.

Slovo (Lviv). (1865b) Ot Uzhgoroda [From Uzhgorod]. 101.

Slovo (Lviv). (1871b) Ot Uzhgoroda [From Uzhgorod]. 81.

Pavlik, M. (1985) *Tvori* [Create]. Kyiv: Dnipro. pp. 159–283.

Padyak, V. (2010) *Naris istorii karpatorusins'koi literaturi XVI-XIX stolit'* [An outline of the history of Carpatho-Rusyn literature of the 16th – 19th centuries]. Uzhgorod: V. Padyak.

Padyak, V. (2006) *Uzhgorods'kiy tizhnevnik "Novyy Svit" (1871–1872): Anotovana bibliografiya materialiv ta istorichniy naris* [The Uzhgorod weekly "Novyy Svit" (1871–1872): An annotated bibliography of materials and a historical sketch]. Uzhgorod: V. Padyak.

Pap, S. (2003) *Istoriya Zakarpattya* [History of Transcarpathia]. Vol. III. Ivano-Frankivsk: Nova Zorya.

Slovo (Lviv). (1871c) Partii na Ugorskoy Rusi. Iz Ugorskoy Rusi [Parties in Ugriic Rus. From Ugriic Rus]. 81.

Slovo (Lviv). (1873) Patrioticheskii pis'ma. VI. Malorusskoe dvizhenie na Ukraine. Iz Vidnya. 1873 [Patriotic letters. VI. Little Russian movement in Ukraine. From Vein]. 16.

Pereni, Y. (1957) *Iz istorii zakarpatskikh ukraintsev (1849–1914)* [From the history of the Transcarpathian Ukrainians (1849–1914)]. Budupest: Akademiai Klado.

Popradov. (1872) Ot Dunaya, 12 (24) dekabrya, 1872 [From the Danube, December 12(24), 1872]. *Novyy Svit (Uzhgorod)*. 49.

Anon. (1871) *Proekt' politicheskoy programy dlya Rusi avstriyskoy* [The draft of the political program for Austrian Rus]. Lviv: Stavropigiyiskiy institut.

Rudlovchak, O. (1985) Gazeta "Svet" i її poperedniki. Bibliografiya materialiv "Sveta" [The newspaper "Svet" and its predecessors. Bibliography of the "Svet"]. *Naukoviy zbirnik Muzeiu ukraïns'koï kul'turi u Svidniku*. 12. pp. 83–147.

Rudlovchak, O. (1988) Shlyakhi rosiys'kogo drukovanogo slova do zakarpats'kikh ukraïntsev. Zakarpatoукраїns'ki korespondenti rosiys'koï presi v 50–70-ti roki XIX st. [The ways of Russian printed word to the Ukrainian Transcarpathia. Transcarpathian reporters for the Russian press in the 1850–1870]. *Naukoviy zbirnik Muzeiu ukraïns'koï kul'turi u Svidniku*. 13. pp. 7–94.

Svit (Uzhgorod). (1867) Rich [Speech]. 5.

Svit (Uzhgorod). (1869d) Rich [Speech]. 38.

Svitlik, N. (2011) Zakarpattya u publitsistichniy retseptsii galichan (seredina XIX – pochatok XX stolittya) [Transcarpathia in Galician journalistic reception (the mid-19th – early 20th centuries)]. *Naukoviy visnik Uzhgorods'kogo universitetu. Seriya: Istoriya*. 27. pp. 285–293.

Slovo (Uzhgorod). (1868) 26.

Listok (Uzhgorod). (1886) *Smert' obshchestva nashogo* [The death of our society]. 16.

Stripskiy, G. (1897) Z Ugors'koï Rusi [From Ugrian Rus]. *Bukovina (Chernovtsy)*. 55.

Stripskiy, G. (2008) Moskvofilizm, ukraïnizm i vitchiznyani rusnaki [Moscowophilia, Ukrainisms and domestic Rusniaks]. *Naukoviy visnik Uzhgorods'kogo universitetu. Seriya: Istoriya*. 20. pp. 264–273.

Sukhiy, O. (2003) *Vid rusofil'stva do moskvofil'stva (rosiys'kiy chinnik u gromads'kiy dumtsi ta suspil'no-politichnomu zhitti galits'kikh ukraïntsev u XIX stolitti)* [From Russophilia to Moscowophilia (The Russian factor in public opinion and socio-political life of Galician Ukrainians in the 19th century)]. Lviv: Lviv National University.

Tikhiy, F. (1996) *Rozvitok suchasnoï literaturnoï movi na Pidkarpats'kiy Rusi* [The development of modern literary language in Subcarpathian Rus]. Uzhgorod: [s.n.].

Svit (Uzhgorod). (1868c) 26th July (7th. August). 29.

Novyy Svit (Uzhgorod). (1872) Ungvar, 1 (13) marta, 1872 [Uzhgorod, 1st (13th) March 1872]. 9.

Novyy Svit (Uzhgorod). (1871) Ungvar, 10-go (22-go) avgusta, 1871 [Uzhgorod, 10th (22th) August 1871]. 28.

Svit (Uzhgorod). (1869e) Ungvar. 1(13) Noyabrya [Uzhgorod. 1st (13th) November]. 43.

Uriil Meteor (Silvay, I.A.) (1938). *Avtobiografiya* [Autobiography]. Uzhgorod: Shkol'naya Pomoshch'.

St. Basil the Great Society. (1866) *Ustav Obshchestva sv. Vasiliya Velikago* [The Charters of St. Basil the Great Society]. Uzhgorod: Karl Ieger.

Filina, T.V. (2011) *Natsional'no-kul'turniy rozvitok rusiniv-ukraintsiv Skhidnoi Slovacchini (druga polovina XVIII – persha polovina XX st.)* [The national-cultural development of Ukrainian-Rusyns of East Slovakia (the late 18th – early 20th centuries)]. Abstract of History Cand. Diss. Kyiv.

Filina, T.V. (2009) *Evolutsiya movnogo pitannya rusiniv-ukraintsiv* [The evolution of the language problem of Ukrainian Rusyns]. [Online] Available from: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2009_2/21.html (Accessed: 9th October 2016).

Listok (Uzhgorod). (1895) Fonetika v shkolakh i chtenie tserkovnykh knig [Phonetics in schools and reading religious books]. 1.

Shandor, V. (1992) *Zakarpattya. Istorichno-pravoviy naris vid IX st. do 1920*. [Transcarpathia. A historically and legal outline from the 9th century up to 1920]. New York: Karpats'kiy Soyuz.

Bukovina (Chernovtsy). (1889) Shcho diyut nashi bratya? [What are our brothers doing?]. 20.

Yavdyk, L. (1904) *Istoriya Ugorskoy Rusi* [History of Ugrian Rus]. Warsaw: [s.n.].

Svit (Uzhgorod). (1868) Yavnyy otvit na otvety list do redaktsii "Svita" [The explicit answer to the answer sheet for the editorial board of the "Svit"]. 3.

Mayer, M. (1977) *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések: 1860–1910* [Carpatho-Ukrainian (Ruthenian) political and social aspirations: 1860–1910]. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Anon. (1885) *Programm zur Durchführung der nationalen Autonomie in Österreich (Fon einem Slaven)* [Program for the implementation of national autonomy in Austria]. Vienna: Parlamentär.

Žeguc, I. (1965) *Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen 1848–1914* [The national political aspirations of the Carpatho-Rusyns in 1848–1914]. Wiesbaden: Harrassowitz.

Майор Ростислав Іванович – доктор філософії, завідувач науково-експозиційного відділу Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника (Україна).

Майор Ростислав Іванович – доктор философии, заведующий научно-экспозиционного отдела Каменец-Подольского государственного исторического музея-заповедника (Украина).

Mayor Rostyslav - Kamianets-Podilskyi State Historical Museum-Preserve (Ukraine).

E-mail: major.r@mail.ru